

ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР
(Нови Сад)

РАЗВОЈ АНАФОРСКОГ ОБЈЕКТА: СТАРОСЛОВЕНСКИ У ИНДОЕВРОПСКОЈ ПЕРСПЕКТИВИ*

У раду се анализира анафорски објекат у старословенском језику, у светлу питања нулте анафоре у праиндоевропском. Праиндоевропски, судећи према ситуацији у најстаријим забележеним језицима, није исказивао анафорски објекат у случајевима реченичне координације, „ослабљене“ координације у партиципским конструкцијама и структурама питање-одговор. У истим позицијама он се недоследно реализује у старословенском. Истраживање показује да су појава и ширење анафорског објекта део процеса развоја синтаксичке транзитивности, тј. субјекатско-објекатских односа, те да је темпо његовог ширења условљен степеном синтаксичке повезаности две предикације и категоријом аниматности.

Кључне речи: историјска синтакса, праиндоевропски, старословенски, анафорски објекат, синтаксичка транзитивност, језичка типологија.

0. У најраније записаним индоевропским језицима запажена је једна, за већину савремених индоевропских језика необична појава: у одређеним позицијама се не реализује анафорски објекат. Ј. Фридрих помиње да се у хетитском прономинални акузатив *-an* „eum, eam“, *-at* „id“, *-uš* (*aš*) „eos, eas“, *-at* „ea“ може, као и у другим индоевропским језицима, испустити (Friedrich 1960: 131). В. Дреслер примећује изостанак анафоре у одговорима на питања, наводећи примере из санскрита, литавског, грчког, латинског и келтских језика (Dressler 1971: 19–20). Донекле се овим проблемом детаљније бави В. ван дер Вурф, у оквиру типологије нултог објекта у индоевропским језицима и његове могуће реконструкције за праиндоевропски, а примери које наводи указују на постојање нулте анафоре и ван структуре питање-одговор у санскриту, грчком, латинском, староперсијском и германским језицима (Wurff 1997). Темелјније је истражена грчка и латинска ситуација, тј. услови под којима се у ова два класична језика анафорски

* Овај рад настао је у оквиру истраживања на пројекту *Историја српског језика*, који финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије.

објекат не реализује, захваљујући радовима Luraghi 1997 и Luraghi 2003. У њима ауторка закључује да се, када је реч о стриктно синтаксичким условима појаве нулте анафоре, у старогрчком она среће у случајевима координације, где два транзитивна глагола имају исти објекат, као и у случајевима везе партицип + лични глаголски облик, са истим објектом две предикације, док је у латинском она обавезна у координираним структурама. Треба поменути и студију Boley 2003, која се детаљније бави хетитском ситуацијом (134–135).

У свим наведеним студијама говори се по правилу о испуштању анафорског објекта, те се он и најчешће назива нулти објекат. Овај термин је дијахрона лингвистика преузела из радова о савременим индоевропским језицима, на првом месту рађених у теоријским оквирима генеративне граматике. У складу с тим, нулти анафорски објекат у координираним структурама се тумачи као последица редукције, кохезионе стратегије (Luraghi 2003: 181). Иако је питање да ли је овај термин примерен за праиндоевропски и ране фазе индоевропских језика, на шта ће се у даљем излагању указати, он се у овом раду користи, као данас уобичајен и препознатљив.

Досадашња истраживања већином само помињу нулти анафорски објекат или се баве синтаксичким и дискурсним условима под којима се он реализује. Мада аутори помињу да се нулта анафора у историји индоевропских језика губи, ретки су покушаји да се одговори на питање зашто је до тога долазило. Углавном се констатује да је испуштање анафорског објекта у већини савремених европских језика данас тешко могуће (Dressler 1971: 19–20), да у језику латинских писаца временом опада фреквенција нултог објекта (Luraghi 1997: 252), или да у грчком понављање кореференцијалног директног објекта у координираним реченицама са употребом $\alpha\upsilon\tau\acute{o}\nu$ почиње тек у језику Новог завета (Luraghi 2003: 180). Један покушај да се објасни ширење анафорског објекта у романској групи језика јесте студија Vincent 2000, у којој се његова појава везује за развој система заменичких клитика у овим језицима. Аутор истиче да, за разлику од латинског, романски језици, у којима се јавља систем заменичких клитика непознат латинском, системски искључују нулти објекат (38–40). Нема сумње, дакле, да је анафора у објекатској позицији, на шта и досадашња истраживања упућују, новија појава у индоевропским језицима. То се јасно види и ако се упореде исте реченице из Новог завета у преводу на неке савремене индоевропске језике са преводима у старијим фазама истих језичких група, на пример:

гот. *panuh þan nam Peilatus Iesu jah usblaggw* Ø. Јв. 19/1¹
 лат. *tunc ergo adprehendit Pilatus Iesum et flagellavit* Ø.
 енгл. *Then Pilate therefore took Jesus, and scourged him.*
 фр. *Alors Pilate prit Jésus, et le fit battre de verges.*
 нем. *Da nahm Pilatus Jesus und ließ ihn geißeln.*

гот. *jah gakannida im namo þeinata jah kannja* Ø Јв. 17/26
 лат. *et notum feci eis nomen tuum et notum faciam* Ø.
 енгл. *And I have declared unto them thy name, and will declare it.*
 фр. *Je leur ai fait connaître ton nom, et je le leur ferai connaître.*
 нем. *Und ich habe ihnen deinen Namen kundgetan und werde ihn kundtun.*

Циљ овога рада је двострук. С једне стране, да утврди да ли се и под којим условима у старословенским текстовима реализује анафорски објекат, и с друге да, имајући првенствено словенску ситуацију на уму, покуша да да одговор на питање шта је довело до његове појаве и ширења. Иако се анализа темељи на словенском материјалу, верујем да ће одговори донекле пружити и шири увид у процес развоја анафорског објекта у индоевропској језичкој породици.

1. Анафорски објекат у старословенском. Словенска дијахрона лингвистика се до сада овим проблемом није посебно бавила. Будући да је реч о раној општеиндоевропској, по свој прилици и праиндоевропској синтаксичкој црти, покушала сам да установим какву слику пружају најстарији словенски споменици, старословенски. Тешкоће и проблеми у анализи старословенске ситуације проистичу из чињенице да је реч о преводним текстовима, у којима се може очекивати утицај језика оригинала, ако не у смислу калкирања грчке конструкције, а оно барем у погледу фреквенције употребе одређеног синтаксичког модела. Но ако се има у виду да је у домену исказивања основних реченичних конституената старословенски систем „словенски“ (Грковић-Мејџор 2001: 9), као и преводилачко умеће Солунске браће, који су као билингвални говорници ретко прибегавали копирању грчких синтаксичких модела тамо где је у словенском систему постојало одговарајуће средство,² старословенска грађа се може сматрати валидним извором за испитивање ове појаве. Имајући уз то на уму да се под одређеним условима анафорски објекат у словенским језицима ни данас не исказује или се не мора исказати, нулта анафора у

¹ Готски примери се наводе према Вулфилином преводу Новог завета, латински према тексту вулгате, енглески према верзији *King James Bible*, француски према верзији *Louis Segonde*, а немачки према Лутеровом преводу Библије.

² Пре свега се мисли на снажан утицај грчког у домену хипотактичких структура, које у словенском систему још нису биле развијене (Bauer 1972: 73).

старословенском оправдано се може сматрати изворно словенским средством.

1.1. Анафорска заменица. Прасловенска анафорска заменица **jь, је, ја* води порекло од индоевропске показне заменице с анафорском функцијом.³ Она на словенском терену временом постаје основа заменица за треће лице. Праиндоевропски није имао заменицу за треће лице, посебног облика за њу немају ни рани индоевропски језици. У латинском се, на пример, у тој функцији користе показне заменице, у грчком заменица $\alpha\upsilon\tau\acute{o}\varsigma$ у косим падежима. Будући да је анафора подврста деиксе (Klajn 1985: 42), те да је заједничко обележје показне заменице и заменице за треће лице одређеност (Lyons 1968: 279), јасно је како је на словенском терену анафорска заменица могла постати заменица за треће лице. Отворено је питање колико дуго је овај процес текао. У старословенским граматикама се ова заменица (са суплетивним номинативом **онъ**) дефинише као заменица за треће лице, која је изгубила показну функцију (Грамматика 1993: 234). Међутим, чињеница да се она се у канонским текстовима јавља још увек и у функцији показне/анафорске заменице, а да се тако среће и у старочешком (Kurz 1973: 150–151), намеће потребу детаљнијег проучавања опсега њених функција у најстаријим словенским споменицима.

Акузатив анафорске заменице се дефинише као енклитичка форма, на шта упућује његова позиција после прве наглашене речи у фрази, по Вакернагеловом правилу. Но овај акузатив се јављао и са предлогом (**въ нь** < **vъn jь*). А. Вајан (1977: 256) пише да су предлошке проклитике наглашене ако је иза њих енклитика, наводећи управо овакве примере. Али треба имати на уму да оне постају наглашене тек преношењем акцента са анафоре, те стварањем неоакута на предлогу. Питање је да ли је у ћирилометодијевској епоси овај процес био у току или је био завршен, будући да нема јасних индикација о томе када су финални полугласници ослабили и изгубили способност да носе акценат. Сигурно је само да је процес окончан до времена најстаријих сачуваних старословенских докумената, када слабих полугласника више нема. Отуда остаје могућност да је у првобитним преводима

³ Тумачење порекла ове заменице и односа анафорске и релативне заменице није јединствено. На пример, у ЭССЯ (8: 204) реконструише се индоевропска показна и лична заменица са основом **i-* и релативна заменица **jo-*, које су се у прасловенском слиле у исту тематску основу **jo-*. В. Леман говори о индоевропској анафори **jo-*, која се користила у релативној клаузи да идентификује фокус реченице, а затим губљењем именице из релативне клаузе постаје у оваквим структурама релативни маркер (Lehmann 1980: 134). Према Beeks 1995: 206–207 примарна је анафорска заменица, чијом је тематизацијом настала релативна.

овај акузатив још био наглашен, као нпр. заменице **сѣ** или **тѣ**. У периоду старословенских споменика, са развојем генитива-акузатива за живо (+), јавља се и форма **ѣго**, и ретко скраћена, сад већ енклитичка форма **го** (Граматица 1993: 235).

1.2. Типови конструкција. У старословенским текстовима запажа се постојање нултог анафорског објекта у трима синтаксичким структурама:⁴ 1) координација са истим објектом два глагола, 2) конструкције са истим објектом партиципа и личног глаголског облика, 3) конструкција питање-одговор.

1.2.1. Реченична координација. У овим конструкцијама јављају се структуре без исказаног анафорског објекта, на пример:

стсл. и мазаахж олеемъ мѣногы недѣжжъны и исцѣлѣахж Ø Мр 6/13,⁵

грч. καὶ ἤλειφον ἐλαίῳ πολλοὺς ἀρρώστους καὶ ἐθεράπευον,⁶

*И мазаху уљем многе болеснике и исцјељиваху.*⁷

У истим синтаксичким условима анафорски објекат се реализује двоструко чешће, на пример:

стсл. възасѧ тѣло его . и погрѣсѧ ѣ Мт 14/12,

грч. ἤραν τὸ πτῶμα καὶ ἔθαψαν αὐτὸ[v]

Узеше ѿијело његово и укоѡаше га.

1.2.2. Конструкције са партиципом. У случајевима када је објекат партиципа и личног глагола исти такође изостаје анафорски објекат. И овде је у питању својеврсна координација, при чему је радња исказана личним глаголским обликом стављена у први план:

стсл. і прѣзѣваѣъ дѣѡа етеѣа отъ оученикѣъ своиѣъ иоанѣъ . посѣла Ø кѣ иѣѡи Лк 7/19,

грч. καὶ προσκαλεσάμενος δύο τινὰς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ὁ Ἰωάννης ἔπεμψεν πρὸς τὸν κύριον,

И дозѡавши Јован два од ученика својијех ѿсла их к Исусу.

⁴ У анализи су узети у обзир само примери непосредног, тј. првог упућивања на номинални објекат, док су структуре у којима се анафора понавља остављене по страни.

⁵ Грађа је ексерпирана из издања *Маријиног јеванђеља* (Codex Marianus), у чијем критичком апарату су дате и разлике у односу на *Зографско* и *Асеманијево јеванђеље*. Скраћеница означава јеванђеља (Мт = Матеј, Мр = Марко, Јв = Јован, Лк = Лука), а бројеви поглавља. Знак Ø је на месту могућег анафорског објекта; уколико је структура иста и у грчком тексту, непостојање анафоре маркирано је само у старословенском тексту.

⁶ Грчки примери се наводе према основном тексту у издању Nestle / Aland 1985. Уколико је реч о разликама у критичком апарату, то ће бити посебно наглашено.

⁷ Српски превод наведен је према Вуковом преводу Новог завета.

У двоструко мањем броју случајева анафорски објекат је исказан:

стсл. **прѣмѣ тѣ(ло) иосифѣ . обѣтѣ ѣ плаштаницѣж чѣстоѣж** Мт 27/59,
грч. καὶ λαβὼν τὸ σῶμα ὁ Ἰωσήφ ἐνετύλιξεν αὐτὸ [ἐν] σινδόνι καθαρῇ,
И узевши Јосиф ѿијело зави га у ѿлаѿино чѣсто.

1.2.3. Питање-одговор. Потврђен је један пример, са испуштањем анафорског објекта:

стсл. **достѣитѣ ли дати кинѣсѣ кесарѣви или ни . дамѣ ли Ѧ или не дамѣ** Ѧ Мр 12/14.

грч. ἔξεστιν δοῦναι κῆνσον Καίσαρι ἢ οὐ; δῶμεν ἢ μὴ δῶμεν;
Треба ли ћесару давати харач или не? Хоћемо ли давати или да не дамо?

1.3. Разлике међу кодексима. Разлике у погледу исказивања анафорског објекта јављају се како међу самим грчким кодексима, тако и међу словенским четворојеванђељима. Отуда их налазимо и између грчког и словенског текста. На пример:

стсл. **и҃сѣ бо ѣмѣ и҃оанна сѣваѣа и** Мт 14/3,
грч. Ὁ γὰρ Ἡρώδης κρατήσας τὸν Ἰωάννην ἔδησεν °[αὐτόν].⁸

стсл. **могѣ разо҃рити цѣквиѣ бѣжиѣ . і тѣ҃ми днѣ҃ми созѣдати ѣж** Мт 26/61,
грч. δύναμαι καταλῦσαι τὸν ναὸν τοῦ θεοῦ καὶ διὰ τριῶν ἡμερῶν οἰκοδομῆσαι Ѧ.

стсл. **и҃са же бивѣ пѣ҃дастѣ Ѧ имѣ** Мт 27/26,
грч. τὸν δὲ Ἰησοῦν φραγελλῶσας παρέδωκεν ἵνα σταυρωθῇ Ѧ / αὐτόν.

стсл. **молиша пилата да пѣ҃виѣтѣ голѣни ихѣ . і вѣзѣмѣтѣ ѣа** Јв 19/31,
грч. ἠρώτησαν τὸν Πιλάτον ἵνα κατεαγῶσιν αὐτῶν τὰ σκέλη καὶ ἀρθῶσιν Ѧ.

Ни сами словенски кодекси се увек не поклапају, на пример:
тѣ҃гда же пилатѣ по҃ѣтѣ и҃са и тепе Ѧ Јв 19/1 (*Зогр, Сав. би и, Асем. тепе и*),

написа же и тѣ҃ла пилатѣ . і положи Ѧ **на крѣ҃тѣ** Јв 19/19 (*Зогр. і пол. и на кр.*),

они же поѣмѣше и҃са вѣ҃са Ѧ Јв 19/16 (*Асем. вѣ҃са и*).

Чак и у оквиру истогa словенског текста појављују се разлике:

і прѣнѣ҃са главѣ его на мѣ҃ѣ . и даша Ѧ **дѣ҃вици** Мт 14/11,

і прѣнесе главѣ его на мѣ҃ѣ и дастѣ ѣж дѣ҃вици Мр 6/28.

⁸ Знак ° упућује на то да реч која следи не постоји у делу рукописа, а заграде да речи нема у основним текстуалним сведочанствима, већ само у новијим издањима (Nestle / Aland 1985: 45–46).

Иако се сва ова неподударења могу приписати текстолошким редакцијама (грчким и/или словенским), она неоспорно сведоче о процесу превирања у исказивању анафорског објекта, како у грчком тако и у словенском систему.

2. Услови ширења анафорског објекта. Ако је ширење анафорског објекта било у току, на шта указују и грчки и старословенски текстови, поставља се питање да ли се могу установити ближи услови који су диктирали темпо овога процеса. Иако је корпус на којем је анализа рађена ограничен (а самом природом грађе био би ограничен и укупни корпус старословенских споменика), запажа се да су у овој важну улогу играла два фактора: степен синтаксичке повезаности две предикације и категорија аниматности.

Анафора се брже шири у координираним структурама него у партиципским конструкцијама. Исказано у процентима, иновативна структура са исказаним анафорским објектом јавља се у 63% координације а само у 34% конструкција са партиципима.

Када је реч о категорији аниматности, анафорски објекат чешћи је уколико је антецедент именица класе живо (+), док се старија конструкција боље чува ако објекат припада класи живо (-). Исказано у процентима, у укупном броју случајева са антецедентом живо (+) анафорски објекат је присутан у 80% случајева. С друге стране, ако је реч о класи живо (-), анафора се исказује у 39% потврда.

Ако се узму у обзир оба параметра добија се следећа слика:

Исказан анафорски објекат

	координација	партиципска конструкција
живо (+)	89%	62%
живо (-)	49%	15%

3. Узроци појаве анафорског објекта. Питање, постављено на почетку овога излагања, јесте зашто се у систему (системима) са нултим анафорским објектом временом развија структура с анафором у позицији објекта. Верујем да узроке ове појаве треба тражити у развоју синтаксичке транзитивности у индоевропским језицима. Дономинативни, активни тип раног праиндоевропског одликује се непостојањем категорије синтаксичке транзитивности и употребом апсолутних глагола.⁹ У таквом систему акузатив је општи адвербијални падеж ис-

⁹ Детаљније о развоју категорије транзитивности в. у: Грковић-Мејдор 2006.

казивања околности вршења глаголске радње а објекат као категорија не постоји. Стога је разумљиво зашто се иста околност под којом се врше две координиране глаголске радње исказивала првобитно једанпут. Са променом језичког типа и развојем синтаксичке транзитивности акузатив постаје први падеж објекта. Успоставља се структура S–O, и то доводи до појаве анафорског објекта уз други глагол. Ако је ово виђење тачно, онда и употребу термина нулта анафора за раније стадијуме индоевропских језика, а посебно када је у питању праиндоевропски, треба преиспитати. Чини се да он није најбоље решење, будући да имплицира језичку структуру номинативног типа, где се подразумева постојање анафорског објекта, те његово неисказивање представља случај елипсе.¹⁰ Историјски посматрано, примарне су структуре у којима анафорског објекта нема јер дати систем није ни знао за категорију објекта.

Процес увођења анафорског објекта текао је постепено, паралелно са развојем синтаксичке транзитивности, односно губљењем апсолутног значења глагола, и он траје и током историје посебних индоевропских језика. У старословенским потврдама без анафорског објекта још увек се осећа апсолутно значење глагола, као у наведеном примеру *и мазаахж олеемъ мзногы неджжъны и исцѣлѣахж ѿ*, где други глагол, *исцѣлѣахж*, просто реферише о радњи по себи. Пресек старословенске ситуације у погледу анафорског објекта потпуно је у складу са степеном развијености синтаксичке транзитивности у овом језику (Грковић-Мејџор 2006).

Док је темпо ширења синтаксичке транзитивности био, пре свега, условљен степеном семантичке транзитивности глагола, у појави анафорског објекта важну улогу су имала, како статистика казује, барем два параметра: степен синтаксичке повезаности две предикације и аниматност. Анафорски објекат брже продире у структуре са две самосталне предикације исказане личним глаголским облицима, док је овај процес знатно спорији у конструкцијама где постоји већи степен синтаксичке повезаности две предикације, тј. примарна радња је дата предикатом, а секундарна партиципом. Међутим, и партиципске конструкције су случај својеврсне координације, ако се има у виду да је

¹⁰ То показује да се појмови настали у теоријским оквирима који су се базирали на истраживању савремених, примарно индоевропских језика, истог језичког типа, не могу аутоматски примењивати на раније језичке периоде њихове, нити на њима заједнички пражезик. Тако, рецимо, тврдња да нулти елеменат везан за PRO крши иконичност „since separate pronominal content is not matched by separate form“ (Vincent 2000: 32) може важити за језике номинативног типа, не и за оне у којима категорија објекта не постоји.

предикативни партицип имао полусамостални синтаксички статус, те да је по функцији и статусу био близак личном глаголском облику, за разлику од савремених герунда (Грковић-Мејџор 2003).¹¹ Паралелу представља старогрчки, у којем уз партицип обавезно изостаје анафорски објекат, док се у координираним реченицама он ипак може јавити у случајевима контрастирања или емфазе (Luraghi 2003: 191). Али, овде постоји и дубљи разлог зашто се уз партицип боље чува нулта анафора. Како показује најстарија хетитска грађа, непостојање анафоре конкомитантно је с одсуством везничког елемента међу реченицама, у условима јукстапозиције, где је друга реченица скоро представљена као део прве, тј. две предикације су тиме тако блиско повезане да се чине скоро као два дела исте реченице (Boley 2003: 132–133).¹² Стога ће се током разградње ових структура, са појавом везника и успостављањем паратактичких конструкција, анафора брже ширити ако су у питању два самостална предиката, а дуже чувати у случајевима јаче везе две предикације, тј. ако је једна од предикација дата полусамосталним предикативним партиципом.

Други параметар је аниматност. Није случајно што су скоро сви примери колебања и разлика међу старословенским кодексима везани управо за ситуације у којима је објекат живо (+). Ако је живо (+) типични агенс (имајући на уму степен агентности условљен скалом аниматности у датом језику), онда је јасно зашто се најпре анафорским објектом обележава живо (+), тј. атипични пацијенс, док је развој анафорског маркера појмова који су живо (–), тј. типични пацијенси, спорије текао. Дати процес треба посматрати у оквиру појаве познате у општој лингвистици као *диференцијално маркирање објекта*, у којем важну улогу играју или могу играти аниматност, одређеност и специфичност.¹³ Прототипична транзитивна конструкција јесте она у којој је агенс високе аниматности и одређености, а пацијенс на скали ове две категорије нижи (Comrie 1989: 128). Маркира се, дакле, оно што

¹¹ Због разлика у синтаксичком статусу некадашњих предикативних партиципа и данашњих герунда, који имају адвербијалну функцију, нпр. у стандардном српском језику више није могућа конструкција типа **Ирод ухвативши Јована свеза њ, обична у старословенском, а потврђена и у старосрпском: и нагитѣ ти властеле ки хоте с нами справити и не пославаѣше њ ѡпетѣ с гѣадѣ, тѣда иѣ ѡни схватиѣ тѣѣ ѡ сѣили, и каде биѡ на бѣгѣтѣ таѣ га схитиѣ миѡѣ радосалиѣ и богданѣ милѣвиѣ тѣѣ ѡ сѣили за мѣѣтва* (Стојановић 1929: 72, 191, 415).

¹² Ваља додати да се и у овом раду непостојећа анафора дефинише као „suppressed/elliptic element“ (133).

¹³ Од новијих студија, детаљније о диференцијалном маркирању објекта в. у: Aissen 2003.

је у семантичком погледу атипично за дату синтаксичку категорију. Са когнитивног и функционалног аспекта ово је јасно: одступање од прототипичног мора се маркирати да би дешифровање поруке било ефикасно. Улога аниматности у ширењу анафорског објекта показује да је његова појава заиста условљена ширењем синтаксичке транзитивности, односно да је овај процес саставни део развоја субјекатско-објекатских односа. Ваља додати да се, према Horrer / Thompson 1980: 252–3, индивидуација објекта, која између осталог укључује и аниматност, сматра једним од параметара високе транзитивности реченице у различитим језицима. Овај закључак је у извесном смислу у складу са овде датим дијахроним налазима, будући да се са ширењем транзитивности најпре развија анафорски објекат аниматних именица. Промена је, дакле, започела у ограниченом домену, а даље је своју улогу играла аналогича, са задатком да гради систем, у овом случају субјекатско-објекатски, те су ове конструкције потом могле послужити као „модел“ и за остале случајеве, тј. оне када је у питању именица класе живо (–).

Не треба изгубити из вида да се аниматност антецедента рефлектује на референцију личне заменице трећег лица и у језицима номинативног типа, ван објекатске позиције, што упућује на генералну везу аниматности и анафоре. Како И. Клајн примећује, у савременим западним језицима дошло је до граматикализације структура са живим и неживим денотатом типа франц. *Il y a se garçon, tu reux jouer avec lui* : *Il y a se ballon, tu reux jouer avec* (Klajn 1985: 105). С друге стране, у истим овим језицима анафорски објекат се обавезно исказује. А то је управо последица развијене транзитивности, централне одлике језика номинативног типа.

Једна типолошка паралела илуструје да аниматност и у другим језицима има важну улогу када је реч о анафорском објекту. У јужноамеричким дијалектима шпанског и португалског он се скоро доследно јавља уколико је антецедент живо (+), док се у случају именица живо (–) у највећем броју случајева не реализује. Ова црта, страна стандардном шпанском, настаје у Јужној Америци под супстратским утицајем, а фреквентна је и у шпанском који се говори у Баскији. Посебно је раширена код билингвалних говорника, на оба краја света, и што говорник боље зна званични језик, анафора је чешћа (Schwenter 2005). Појава је с типолошког аспекта речита. Јужна Америка одликује се феноменом језика активног типа, док баскијски припада ергативном типу. Оба ова типа, према речима Џ. Николс, представљају варијанте истог неакузативног типа (Nichols 1992: 256). Ако се има на уму да је рани праиндоевропски био језик активне типологије, онда се и

на бази ове паралеле неисказивање анафорског објекта може везати за језик у којем нису развијени субјекатско-објекатски односи, тј. онај у којем не постоји синтаксичка транзитивност.

Закључак. За праиндоевропски језик може се реконструисати синтаксичка структура без анафорског објекта везана за случајеве реченичне координације, укључујући и „ослабљену“ координацију у партиципским конструкцијама, као и за структуру питање-одговор. Неисказивање анафорског објекта условљено је изворним активним типом раног праиндоевропског, у којем глаголи имају апсолутно значење, објекат као категорија не постоји а акузатив је адвербијални падеж којим се исказује околност вршења радње. Отуда се иста околност под којима се врше две радње експлицира само једанпут. Појава анафорског објекта последица је развоја синтаксичке транзитивности, дугог и постепеног процеса. Промена дубинског типа (активни > номинативни / акузативни) подразумева перципирање радње као „усмерене“ према објекту, те губљење апсолутних глагола и развој транзитивних конструкција. Адвербијални акузатив постаје сада акузатив објекта и везује се за први предикат у координираној структури. Да би се остварила транзитивна структура и уз други предикат, развија се анафорски објекат. Когнитивно условљена потреба да се маркира атипични, аниматни пацијенс условила је да се анафорски објекат најпре развија уз антецеденте класе живо (+). Даље је улогу играла аналогија, са основним задатком да гради систем, тј. да систем доведе у склад са типом језика, те се анафором маркира и објекат класе живо (–).

Ширење анафорског објекта посведочено је у историји различитих индоевропских језика, барем оних чија је писана историја довољно дуга да пружи сведочанство о томе. Исти процес одвијао се и на словенском терену. У најстаријем забележеном словенском језику, старословенском, засведочен је синхрони пресек касног прасловенског језика, у којем је у току развој транзитивности и у оквиру овога процеса ширење анафорског објекта.

Структуре без анафорског објекта присутне су у историји словенских језика, а постоје и данас. То се може видети већ из неколико наведених српских еквивалената старословенских примера, а слично је и у другим словенским језицима. Овај проблем, колико ми је познато, није до сада истражен, изузев донекле у стандардном руском језику (McShane 2002). Остаје да се види како је даље, након старословенског периода, текао развој анафорског објекта у словенским језицима, те под којим синтаксичким условима је он данас обавезан а када изостаје, да ли у томе играју улогу аниматност, степен семантичке

транзитивности глагола две предикације и њихова припадност истој семантичкој класи, те да ли се какве разлике појављују између словенских језика синтетичког и аналитичког типа. С типолошког аспекта, остаје и да се одговори на питање зашто у словенским језицима и данас под одређеним условима анафорски објекат може да изостане, за разлику од неких других савремених индоевропских језика у којима је његово исказивање обавезно.

ЛИТЕРАТУРА

- Граматица 1993: *Грамаџика на сџаробџгарскиј език. Фонетџика. Морфологија. Синџаксис* [ред. Иван Дуриџанов], Софија: Издаџелство на Бџлгарската академија на науките.
- Грковић-Мејџор 2001: Јасмина Грковић-Мејџор, *Пиџања из сџарословенске синџаксе и лексике* (Лингвистичке свеске 1), Нови Сад: Филозофски факултет.
- Грковић-Мејџор 2003: Јасмина Грковић-Мејџор, *Предикаџивни герунд у сџаросрџском језику*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLVI/1, 23–34.
- Грковић-Мејџор 2007: Јасмина Грковић-Мејџор, *Развој синџаксичке џранзитивности*, Зборник Матице српске за славистику 71–72, 417–435.
- Нови завџет 1967: Нови завџет, у: *Светџо џисмо Сџарога и Новога завџеџа* (прев. Вук Стеф. Караџић), Београд: Издање Британскога и иностранога библијскога друштва.
- Стојановић 1929: Љуб. Стојановић, *Сџаре срџске џовеле и џисма* I/1 (Зборник за историју, језик и књижевност српског народа XIX).
- ЭССЯ 1974–: *Этимологический словарь славянских языков* [ред. О. Н. Трубачев] 1–, Москва: Наука.
- Aissen 2003: Judith Aissen, *Differential Object Marking: Iconicity vs. Economy*, *Natural Language and Linguistic Theory* 21, 435–483 (електронска верзија: <http://www.phil-fak.uni-duesseldorf.de/summerschool2002/Aissen7.pdf>).
- Bauer 1972: Jaroslav Bauer, *Syntactica slavica. Vybrané práce ze slovanské skladby*, Brno: Universita J. E. Purkyně.
- Beekes 1995: Robert S.P. Beekes, *Comparative Indo-European Linguistics. An Introduction*, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Boley 2003: Jacqueline Boley, *Historical basis of PIE syntax — Hittite evidence and beyond (Part I: Old Hittite and PIE syntax)*, *Indogermanische Forschungen* 108, 127–166.
- Codex Marianus 1960: *Codex Marianus glagoliticus* [ed. V. Jagić], Graz: Akademische Druck- U. Verlagsanstalt.
- Comrie 1989: Bernard Comrie, *Language Universals and Linguistic Typology*, Chicago: University of Chicago Press.
- Dressler 1971: Wolfgang Dressler, *Über die Rekonstruktion der indogermanischen Syntax*, *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 85, 5–22.

- Friedrich 1960: Johannes Friedrich, *Hethitisches Elementarbuch*, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- Hopper / Thompson 1980: Paul J. Hopper / Sandra A. Thompson, *Transitivity in Grammar and Discourse*, *Language* 56/2, 251–299.
- Klajn 1985: Dr Ivan Klajn, *Ofunkciji i prirodi zamenica*, Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik.
- Kurz 1973: Josef Kurz, *K problematice existence a významu slov. zájmena jъ, ja, je*, *Яжнословенски филолог* XXX/1–2, 149–153.
- Lehmann 1980: W. P. Lehmann, *The Reconstruction of Non-Simple Sentences in Proto-Indo-European*, *Linguistic Reconstruction and Indo-European Syntax* [ed. Paolo Ramat], Amsterdam: John Benjamins, 113–144.
- Luraghi 1997: Silvia Luraghi, *Omission of the Direct Object in Latin*, *Indogermanische Forschungen* 102, 239–257.
- Luraghi 2003: Silvia Luraghi, *Definite referential null objects in Ancient Greek*, *Indogermanische Forschungen* 108, 167–194.
- Lyons 1968: John Lyons, *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge / New York / New Rochelle / Melbourne / Sydney: Cambridge University Press.
- McShane 2002: Marjorie McShane, *Unexpressed Objects in Russian*, *Journal of Slavic Linguistics* 10/1–2 (A Special Volume in Honor of Leonard H. Babby), 289–326.
- Nestle / Aland 1985: Nestle / Aland, *Novum testamentum graece*, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- Nichols 1992: Johanna Nichols, *Linguistic Diversity in Space and Time*, Chicago / London: The University of Chicago Press.
- Schwenter 2005: Scott A. Schwenter, *Null Objects across South America*, електронска верзија: <http://people.cohums.ohio-state.edu/schwenter1/HLS%2004%20paper.pdf>. (Cascadilla Proceedings Project).
- Vaillant 1977: André Vaillant, *Grammaire comparée des langues slaves*, V: *La syntaxe*, Paris: Éditions Klincksieck.
- Vincent 2000: Nigel Vincent, *Competiton and correspondence in syntactic change: null arguments in Latin and Romance*, *Diachronic Syntax: Models and Mechanisms* [eds. Susan Pintzuk, Georges Tsoulas & Anthony Warner], Oxford: Oxford University Press, 25–50.
- Wurff 1997: Wim van der Wurff, *Syntactic reconstruction and reconstructibility: Proto-Indo-European and the typology of null objects*, *Linguistic Reconstruction and Typology* [ed. Jacek Fisiak], Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 337–356.

Summary

Jasmina Grković-Major

**DEVELOPMENT OF THE ANAPHORIC OBJECT: OLD CHURCH SLAVONIC
IN THE INDO-EUROPEAN PERSPECTIVE**

The comparison of various ancient Indo-European languages shows that Proto-Indo-European did not have an anaphoric object in cases of coordination, conjunct participles and in question-answer constructions. Its absence is in accordance with the active type of early Proto-Indo-European in which there was no category of syntactic transitivity, verbs had an absolute meaning and the accusative was an adverbial case for rendering the circumstances in which the action took place. So if two actions occur under the same circumstance, it is rendered only once.

The appearance of the anaphoric object is concomitant with the development of syntactic transitivity. The change of language type (active > nominative/accusative) encompasses the loss of absolute verbs and the perception of an action as “directed” toward an object. This led to the cognitively induced need to mark an atypical, animate patient (>object). After this, the analogy led to the spread of the anaphoric object into contexts with an inanimate antecedent.

Old Church Slavonic texts show the late Proto-Slavic situation, in which the development of the anaphoric object was on its way. The analysis here indicates that two parameters were important in its spread: animacy of the antecedent and the degree of syntactic cohesion of two predications: the spread of the anaphoric object was faster if the antecedent was animate as well as in coordinated structures, and slower if the antecedent was inanimate or within constructions with conjunct participles.